

PEDAGOGNING ROLI VA KOMPETENSIYASI TALABALARNING QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA

Mardiyeva Shakhnoza Amirovna SamSIFL

Associate Professor of the Department of "Pedagogy,

Psychology and Physical Culture", PhD

shaxnozamardiyeva123@gmail.com

Saitkulova Shakhzoda SamSIFL

Master's Student in the Field of Foreign

Language and Literature

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta'lim tizimida pedagogning o'zgargan roli va uning kasbiy kompetensiyalari talabalarning individual qobiliyatlarini rivojlantirishdagi o'rnini tahlil qilinadi. Muallif an'anaviy o'qitish modellaridan «pedagog-fasilitator» va «pedagog-mentor» modellariga o'tish zaruriyatini ilmiy asoslab beradi. Maqolada talabalar iqtidorini aniqlash metodikasi, o'quv jarayonida psixologik xavfsizlik muhitini yaratish va o'qituvchining emotsional intellekti kabi masalalar L.S. Vigotskiy, H. Gardner va C. Dweck kabi olimlarning nazariyalari kontekstida ko'rib chiqiladi. Xulosa qismida pedagogik kompetensiyaning talaba shaxsini shakllantirishdagi strategik ahamiyati va kelajak ta'limidagi o'rnini belgilab berilgan.

Kalit so'zlar: Pedagogik kompetensiya, Iste'dodni rivojlantirish, Fasilitatsiya, Psixologik xavfsizlik, Individual yondashuv, O'sish mentaliteti, Emotsional intellekt, Zamonaviy ta'lim.

Insoniyat tarixining yangi texnologik va ijtimoiy bosqichida ta'lim tizimi "bilimlarni uzatish" modelidan "shaxsni shakllantirish" modeliga keskin o'tish davrini boshdan kechirmoqda. An'anaviy pedagogikada o'qituvchi uzoq vaqt davomida axborotning yagona va mutlaq manbai, bilimlar ombori hisoblanib kelgan. Biroq, bugungi axborotlashgan jamiyatda pedagogning roli tubdan transformatsiyaga uchradi. Endilikda o'qituvchining asosiy missiyasi shunchaki tayyor ma'lumotlarni yetkazish emas, balki talabani ulkan axborot oqimi ichida to'g'ri yo'naltirish, undagi yashirin intellektual salohiyatni yuzaga chiqarish va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishdan iboratdir. Ushbu o'zgarish zamonaviy pedagogikada "pedagog-fasilitator" va "pedagog-mentor" tushunchalarini markaziy o'ringa olib chiqdi.

L.S. Vigotskiyning ijtimoiy-konstruktivizm nazariyasi va uning tarkibiy qismi bo'lgan "Yaqin rivojlanish zonasi" (Zone of Proximal Development) konsepsiyasi ushbu jarayonning ilmiy asosini tashkil etadi. Unga ko'ra, talaba mustaqil ravishda erisha olmaydigan natijalarga malakali yo'l ko'rsatuvchi — pedagog yordamida

erishadi. Bu yerda pedagogning roli talabaning o'rniga ishlash emas, balki uning qobiliyatlari "ochilishi" uchun zarur bo'lgan intellektual "iskelet" (scaffolding) yaratib berishdir. Zamonaviy dunyoda bilimlar har yili geometrik progressiya bilan yangilanib borayotganini hisobga olsak, pedagogning vazifasi talabada "umrbod ta'lim olish" (Lifelong Learning) madaniyatini shakllantirishga aylanadi.

Pedagogning missiyasi faqatgina intellektual o'sish bilan cheklanib qolmay, balki talabaning emotsional va ijtimoiy qiyofasini yaratishni ham ko'zda tutadi. YUNESKOning "Ta'lim 2030" (Education 2030) dasturida ta'kidlanganidek, zamonaviy ta'lim jarayoni inson kapitalini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Bu jarayonda pedagog talaba uchun shunchaki instruktor emas, balki uning shaxsiy rivojlanish trayektoriyasini loyihalovchi me'mor sifatida namoyon bo'ladi. O'qituvchi va talaba o'rtasidagi munosabatlar avtoritar (buyruqbozlik) uslubdan dialogik hamkorlik uslubiga o'tishi, talabaga o'z fikrini erkin ifoda etish va xato qilishdan qo'rqmaslik imkonini beradi.

Shunday qilib, pedagogning yangilangan missiyasi — talabani faqat mutaxassis sifatida emas, balki o'zgaruvchan sharoitlarga moslasha oladigan, ijodiy va ijtimoiy mas'uliyatli shaxs sifatida tarbiyalashdir. Bu yondashuv ta'limning mazmunini "nima o'rganish kerak?" degan savoldan "qanday o'rganish va qanday qo'llash kerak?" degan tamoyilga o'zgartiradi. Aynan mana shu nuqtada pedagogning mahorati va uning zamonaviy kompetensiyalari talabaning kelajakdagi muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy faktorga aylanadi.

Pedagogik kompetensiya — bu shunchaki o'qituvchining o'z fani bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lishi emas, balki nazariy tushunchalarni amaliyotga samarali tatbiq eta olish, talabaning ruhiyatini his qilish va o'zgaruvchan ta'limiy vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish qobiliyatidir. Zamonaviy talablarga ko'ra, kompetentli pedagog deganda nafaqat «bilimdon mutaxassis», balki talabaning qobiliyatlarini rivojlantirish uchun barcha resurslarni safarbar eta oladigan ko'p qirrali shaxs tushuniladi. Bu tushuncha o'z ichiga kognitiv, metodik va emotsional komponentlarni qamrab oladi.

Ushbu sohadagi eng muhim tadqiqotchilardan biri L.M. Mitina o'zining kasbiy rivojlanish konsepsiyasida pedagogik kompetensiyani ikki asosiy blokga ajratadi: professional bilimlar va shaxsiy sifatlar. Shaxsiy sifatlar blokida eng yuqori o'ringa empatiya va refleksivlik qo'yiladi. Pedagog talabaning ichki dunyosini tushuna olmas ekan, uning qobiliyatlarini yuzaga chiqarish uchun kalit topa olmaydi. Shuning uchun zamonaviy pedagogik kompetensiyaning ajralmas qismi sifatida emotsional intellekt (EQ) e'tirof etilmoqda. Daniel Goleman nazariyasiga ko'ra, emotsional intellekti yuqori bo'lgan o'qituvchi auditoriyada psixologik qulaylik muhitini yarata oladi, bu esa o'z navbatida talabalarning ijodiy va intellektual faolligini oshiradi.

Metodik jihatdan qaraganda, zamonaviy pedagogning kompetensiyasi uning

texnologik savodxonligi (ICT competence) bilan chambarchas bog‘liq. Bugungi pedagog raqamli resurslardan foydalangan holda darsni interaktiv shaklga keltira olishi, talabalarda «soft skills» (yumshoq ko‘nikmalar) — jamoada ishlash, muloqot va vaqtni boshqarish kabi sifatlarni shakllantira olishi shart. Yevropa Ittifoqining «Pedagoglar uchun raqamli kompetensiya ramkasi» (DigCompEdu) ko‘rsatib o‘tganidek, o‘qituvchi shunchaki texnologiyadan foydalanuvchi emas, balki raqamli muhitda yangi bilimlarni yaratuvchi bo‘lishi lozim.

Shuningdek, kommunikativ kompetensiya talabalarning iqtidorini rivojlantirishda strategik ahamiyatga ega. Pedagog va talaba o‘rtasidagi «subyekt-subyekt» munosabati, ya’ni teng huquqli muloqot orqali talabada o‘ziga bo‘lgan ishonch shakllanadi. Kompetentli pedagog — bu talabaga tayyor yechimlarni beruvchi emas, balki uni savol berishga, shubhalanishga va o‘z haqiqatlarini izlab topishga undovchi shaxsdir. Xulosa qilib aytganda, pedagogik kompetensiya — bu doimiy harakatdagi jarayon bo‘lib, o‘qituvchining o‘z ustida tinimsiz ishlashi (self-development) orqali shakllanadigan va bevosita talaba muvaffaqiyatida aks etadigan professional mahoratdir.

Har bir talaba o‘ziga xos intellektual salohiyat bilan oliy ta’lim ostonasiga qadam qo‘yadi, biroq bu salohiyat ko‘pincha ishlov berilmagan olmos kabi yashirin holatda bo‘ladi. Pedagogning mahorati — standart o‘quv dasturlari doirasidan chiqib, har bir talabaning individual qobiliyatlarini «ilg‘ay olish» va ularni rivojlantirish uchun to‘g‘ri metodologik asbob-uskunalarni qo‘llashdadir. Bu jarayonda zamonaviy pedagog nafaqat o‘qituvchi, balki diagnost-tadqiqotchi sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Iste’dodni aniqlashning ilmiy asosi sifatida Govard Gardnerning «Ko‘p qirrali intellekt» (Multiple Intelligences) nazariyasini olish maqsadga muvofiqdir. Ushbu nazariyaga ko‘ra, intellekt faqatgina mantiqiy yoki lisoniy ko‘rsatkichlar bilan o‘lchanmaydi. Pedagog talabada fazoviy, musiqiy, kinestetik yoki shaxslararo muloqotga bo‘lgan moyilliklarni aniqlashi lozim. Masalan, bir talaba nazariyani bayon qilishda qiynalsa-da, uni amaliy loyiha yoki vizual model ko‘rinishida taqdim etishda yuksak mahorat ko‘rsatishi mumkin. Shuning uchun kompetentli pedagog dars jarayonida faqat ma’ruza uslubi bilan cheklanib qolmay, keys-stadi (case-study), loyihaviy ta’lim (PBL) va brainstorming kabi turli xil metodlarni qo‘llashi shart. Bu yondashuv har bir talabaga o‘zining kuchli tomonlarini namoyon qilish uchun «maydon» yaratib beradi.

Iste’dodni kashf etishda formativ baholash va pedagogik kuzatuv strategik ahamiyatga ega. An’anaviy summativ baholash (imtihon) ko‘pincha talabaning faqat xotirasini tekshirsa, formativ baholash uning o‘sish dinamikasini va qiziqishlari yo‘nalishini ko‘rsatadi. Pedagog talaba bilan doimiy teskari aloqa (feedback) o‘rnatishi orqali uning qaysi sohada o‘zini erkin va baxtli his qilishini tahlil qiladi. Shuningdek, talabalarning qobiliyatini aniqlashda psixologik diagnostika usullari, jumladan,

kreativlik testlari va motivatsion so‘rovnomalar ham muhim o‘rin tutadi.

Shuni yodda tutish kerakki, qobiliyatlarni aniqlash bir martalik akt emas, balki uzluksiz jarayondir. Pedagog talabani intellektual qiziqishlari o‘zgarib turishiga tayyor bo‘lishi va unga turli sohalarida o‘zini sinab ko‘rish imkonini berishi lozim. Iste’dodni vaqtida payqash va unga to‘g‘ri yo‘nalish berish talabani kelajakdagi professional muvaffaqiyatining 80 foizini belgilaydi. Binobarin, pedagogning bu boradagi sezgirligi va diagnostik kompetensiyasi ta’lim sifatini ta’minlovchi eng muhim omillardan biri hisoblanadi.

Qobiliyatlar shunchaki nazariy bilimlar bazasida emas, balki qulay, rag‘batlantiruvchi va dinamik ijtimoiy-psixologik muhitda gullab-yashnaydi. Pedagogning talaba qobiliyatini rivojlantirishdagi eng muhim va murakkab vazifalaridan biri — auditoriyada psixologik xavfsizlik (psychological safety) muhitini yaratishdir. Psixologik xavfsizlik deganda, talabani xato qilishdan qo‘rqmasligi, o‘zining noodatiy, ba’zan «telbanoma» ko‘ringan g‘oyalarini bildirishda xijolat bo‘lmasligi va eng muhimi, o‘qituvchi hamda tengdoshlari tomonidan subyektiv tanqid qilinmasligiga bo‘lgan mutlaq ishonchi tushuniladi.

Garvard universiteti professori Emi Edmonsonning fundamental tadqiqotlariga ko‘ra, psixologik xavfsizlik yuqori bo‘lgan guruhlarda kognitiv faollik va o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari an’anaviy guruhlariga qaraganda bir necha barobar yuqori bo‘ladi. Pedagog talaba uchun «xavfsiz intellektual poligon» yaratishi lozim. Bu yerda har bir xato — muvaffaqiyatsizlik yoki qobiliyatsizlik belgisi emas, balki bilimni chuqurroq o‘zlashtirish jarayonining ajralmas qismi, ya’ni «o‘rganish pillapoyasi» sifatida qabul qilinadi. Bunday muhitda talabani tashqi bosimdan xoli bo‘lgan ichki motivatsiyasi (intrinsic motivation) uyg‘onadi. Abraham Maslouning ehtiyojlar iyerarxiyasiga ko‘ra, insonning o‘zini namoyon qilish (self-actualization) ehtiyoji faqat uning bazaviy ijtimoiy e’tirof va xavfsizlik ehtiyojlari to‘liq qondirilgandagina yuzaga chiqadi. Motivatsiyani boshqarishda pedagog Kerol Duek tomonidan ilgari surilgan «O‘sish mentaliteti» (Growth Mindset) konsepsiyasiga tayanishi strategik ahamiyat kasb etadi. Agar pedagog talabani intellektini va iqtidorini tug‘ma va o‘zgarmas konstant deb emas, balki tizimli harakat, to‘g‘ri strategiya va tinimsiz mehnat bilan rivojlanadigan egiluvchan jarayon deb bilsa, talaba ham o‘z salohiyatiga nisbatan xuddi shunday optimistik munosabatda bo‘ladi. Pedagogning «Senda bu qobiliyat bor» deb shunchaki maqtashidan ko‘ra, «Sen bu natijaga o‘z mehnating va uslubing orqali erishding» degan mazmundagi yo‘naltiruvchi e’tirofi talabani o‘z salohiyatiga bo‘lgan mas’uliyatini oshiradi.

Shuningdek, rivojlantiruvchi muhit pedagogik taktika va kommunikativ empatiyani ham talab qiladi. Haqiqiy rivojlantiruvchi muhitda pedagog talabani faqat yakuniy natijasini emas, balki uning intilishini, kichik bo‘lsa-da erishgan individual progressini qadrlaydi. Talabalar o‘rtasida o‘zaro raqobatni (destructive

competition) emas, balki hamkorlikda o'rganish (collaborative learning) va jamoaviy muammolarni hal qilish madaniyatini qo'llab-quvvatlash orqali pedagog har bir shaxsning jamoada o'z «ovozi» va o'rniga ega bo'lishini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, iqtidor — bu hali unib chiqmagan noyob urug' bo'lsa, pedagog tomonidan yaratilgan psixologik muhit — bu urug'ni ulkan daraxtga aylantirish uchun zarur bo'lgan unumdor tuproq, namlik va quyosh nuridir. Pedagogik kompetensiya aynan mana shu «iqlimni» boshqarish va uni har bir talaba uchun individual moslashtirish san'atida namoyon bo'ladi.

Pedagogning roli shunchaki fan doirasidagi ma'lumotlarni uzatishdan iborat emas, balki u talabaning shaxsiy va professional rivojlanishining bosh me'moridir. Zamonaviy ta'lim sharoitida o'qituvchining kompetensiyasi talaba qobiliyatlarini yuzaga chiqaruvchi asosiy katalizator bo'lib xizmat qiladi. Biz ko'rib chiqqan barcha jihatlar — metodik mahorat, psixologik sezgirlik va texnologik savodxonlik — yagona bir maqsadga, ya'ni talabaning individual iqtidorini jamiyat uchun foydali bo'lgan real sarmoyaga aylantirishga yo'naltirilgan.

Pedagogik faoliyatning muvaffaqiyati talabaning nafaqat qanchalik ko'p ma'lumotni yodda saqlaganida, balki o'z qobiliyatlaridan foydalangan holda qanchalik yangi qiymat yarata olishida namoyon bo'ladi. Bu jarayonda pedagog va talaba o'rtasidagi hamkorlik shunchaki o'quv jarayoni emas, balki o'zaro intellektual va ma'naviy boyitish jarayonidir. Agar pedagog o'z kompetensiyalarini doimiy ravishda takomillashtirib borsa, bu bevosita talabalarning motivatsiyasiga va ularning o'z kuchiga bo'lgan ishonchiga ta'sir qiladi.

Kelajak ta'limi — bu shaxsiylashtirilgan ta'limdir. Bunda pedagogning roli talaba uchun navigatsiya chirog'i bo'lish, unga o'z yo'lini topishda ko'maklashish va murakkab muammolar qarshisida tushkunlikka tushmaslik ko'nikmasini o'rgatishdir. Shu sababli, oliy ta'lim tizimida pedagog kadrlarining tayyorgarligi va ularning doimiy kasbiy rivojlanishi (CPD) masalasi strategik ahamiyat kasb etadi. Zero, jamiyatning intellektual salohiyati bevosita auditoriyada talaba bilan yuzma-yuz turgan pedagogning mahorati va uning o'z kasbiga bo'lgan sadoqatiga bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press. (Pedagogning «Yaqin rivojlanish zonasi» va mentorlik roli bo'yicha fundamental asar).
2. Gardner, H. (1983). *Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences*. Basic Books. (Talabalarning turli xil qobiliyatlarini aniqlash metodikasi asosi).
3. Dweck, C. S. (2006). *Mindset: The New Psychology of Success*. Random House. (O'sish mentaliteti va motivatsiya muhitini yaratish bo'yicha asosiy manba).

4. Edmondson, A. C. (2018). The Fearless Organization: Creating Psychological Safety in the Workplace for Learning, Innovation, and Growth. Wiley. (Auditoriyada psixologik xavfsizlikni shakllantirish strategiyalari).
5. Goleman, D. (1995). Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. Bantam Books. (Pedagogning emotsional kompetensiyasi va uning ta'lim sifatiga ta'siri).
6. UNESCO (2015). Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action for the implementation of Sustainable Development Goal 4. (Zamonaviy pedagogning global missiyasi va ta'lim standartlari).
7. Mitina, L. M. (2004). Psixologiya truda i professionalnogo razvitiya uchitelya. Akademiya. (Pedagogik kompetensiyaning tarkibiy qismlari va professional o'sish tahlili).
8. OECD (2019). TALIS 2018 Results (Volume I): Teachers and School Leaders as Lifelong Learners. OECD Publishing. (O'qituvchilarning kasbiy mahorati va talabalar yutug'i o'rtasidagi bog'liqlik bo'yicha xalqaro statistik tahlil).